

SZTEREOTÍPIÁK GÖRBE TÜKRE

SZŐKE JÚLIA¹

Összefoglalás:

A sztereotípiákról sokszor sokféleképpen hallunk és beszélünk, jelentőségükkel, a viselkedésünkre gyakorolt hatásukkal azonban sok esetben nem vagyunk tisztában, vagy éppen nem tulajdonítunk nekik nagyobb jelentőséget. Különösen igaz ez akkor, amikor üzleti környezetben a gazdasági viselkedésünket befolyásoló mivoltát nézzük a sztereotípiáknak és az azokból fakadó előítéleteknek. Jelen tanulmány a sztereotípiák határ menti gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatását vizsgálja osztrák-magyar viszonylatban. Igyekszik rávilágítani azokra a pozitív és negatív sztereotípiákra, melyek a gazdasági kapcsolatokat gördülékenyebbé teszik, vagy adott esetben meggátolják.

Kulcsszavak:

sztereotípiák, előítéletek, határ menti kapcsolatok

Summary:

We talk and hear about stereotypes in lot of ways and lot of times, yet in most cases we are not alive to understand their importance and their effect on us or which is worse we do not attach importance to them. It is especially true when we see the influence of stereotypes and prejudices deriving from them on our economic behaviour in business relations. The present study analyses the effect of stereotypes on cross-border economic relations from the point of view of the Austro-Hungarian border. It tries to shed light on those positive and negative stereotypes that make the economic relations more smooth or in certain cases obstacle them.

Keywords:

stereotype, prejudice, cross-border relations

¹ Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, szokej@sze.hu

Bevezetés

Sztereotípa és előítélet. Két fogalom, melyet rendkívül gyakran, majd hogyanem naponta használunk és hallunk, jelentőségükkel és a viselkedésünkre, a világszemléletünkre gyakorolt hatásukkal azonban nem biztos, hogy teljes mértékben tisztában vagyunk, vagy ami még rosszabb, nem tulajdonítunk nekik nagyobb jelentőséget. Holott mind a sztereotípiák, mind pedig az előítéletek olykor a tudatalattin keresztül hatva számottevő befolyást gyakorolnak az emberek nézeteire, véleményeire, hozzáállására és a viselkedésükre. Ennek a hétköznapi életet átható szegmensével naponta találkozhatunk a különböző médiumokban (pl. a kisebbségekkel, etnikumokkal szembeni előítéletesség vagy a sztereotípián alapuló „skót”, illetve „székely” viccek). Ugyanakkor keveset foglalkozunk ezeknek a sztereotípiáknak és előítéleteknek az üzleti környezetben való megnyilvánulásával, vagyis a gazdasági viselkedésre gyakorolt hatásukkal.

Jelen tanulmány kísérletet tesz annak bemutatására, hogy miként befolyásolja – akár pozitívan, akár negatívan – a sztereotípiák megléte a gazdasági kapcsolatok alakulását, az együttműködések minőségét és a hosszútávú kapcsolatok lehetőségét. A vizsgált terület a magyar-osztrák határ menti térség, ahol a közös múlt számos sztereotípiának és előítéletnek vált táptalajává. Ezek közül ismertet a tanulmány néhányat, amelyek segítik, és előrébb viszik a gazdasági kapcsolatokat, illetve néhányat, amelyek gátolják, megnehezítik a kapcsolatokat.

A sztereotípa és az előítélet

„Ami földhözragadt, tevékenységeim színpadához láncolt valómat illeti, bevallhatom, hogy nagyon is érzem az embereket megosztó nemzeti és egyéni különbségeket...Őszintén szólva nem vagyok egyéb egy előítélet-nyalábnál, mely szerető és utálokzó érzések szövevénye. Valójában rokonszenvek, részvétlenség és ellenszenvek rabja vagyok.” – mondja Charles Lamb G. W. Allport egyik klasszikussá vált művében (Allport 1999, 29). De mit ért tulajdonképpen előítélet alatt? Ahhoz, hogy az előítélet fogalmáról pontos képet kapjunk, először a sztereotípa fogalmát kell körbejárjunk.

Allport szerint a sztereotípa nem más, mint egy embercsoportra vonatkoztatott általánosított hiedelem (Allport 1999). Más szóval egy csoport minden tagjára ugyanazt a magatartást, szokást tekintjük adottnak és nem vesszük figyelembe az egyéni viselkedési mintákat. Vagyis a probléma akkor merül fel, ha a sztereotípiákat kivétel és kritika nélkül az adott csoport minden tagjára érvényesnek tekintjük (Hidasi 2004, 129). További aggodalomra adhat okot, ha a sztereotípiák miatt eleve egy már kialakult véleménnyel közeledünk mások felé, hiszen ez az előzetes vélemény a másik féllel szembeni hozzáállásunkat is determinálni fogja. Tulajdonképpen tehát azt mondhatjuk, hogy a sztereotípiák a társadalmi magatartást két módon befolyásolják. Egyrészt a motivációk, normák és értékek direkt kontrolljaként működnek, másrészt a másokról alkotott percepcióink indirekt befolyással vannak arra, hogy hogyan viselkedünk az adott egyénnel szemben (Malota 2003, 16).

Sztereotípiák tehát elsősorban másokról élnek bennünk – ún. heterosztereotípiák –, de emellett léteznek ún. autosztereotípiák, vagyis a saját nemzetünkről, népünkről megfogalmazott sztereotípiák is (1. táblázat).

I. táblázat.
Kulturális sztereotípiák

	Autosztereotípiák	Heterosztereotípiák
Mi	Önkép	Mi mit gondolunk másokról
Mások	Mások mit gondolnak rólunk	X csoport mit gondol Z csoportról

Forrás: Hidasi 2004, 130.

A sztereotípiák nemcsak negatívak lehetnek, hanem pozitívak is. A pozitív sztereotípiák tipikus példája a magyarok vendégszeretetére vonatkozó megállapítások. Negatív sztereotípiával pedig a már korábban említett viccekben találkozhatunk, amelyek egy-egy nemzet tagjainak – vagy azok egy részének – negatív tulajdonságait ragadják ki és nagyítják fel (pl. a skót viccek a skót nép szűkmarkúságát, zsugoriságát helyezik a középpontba). Ugyanakkor elmondható az is, hogy bizonyos pozitív sztereotípiák más nemzetek, népek szemében negatívumként tűnhetnek fel és fordítva (pl. a magyarok hazafisága a szlovákok szemében túlzó és nacionalizmusként tűnik fel).

A sztereotípiákkal kapcsolatosan lényegében megállapíthatjuk, hogy a sztereotípiák egyfajta értékítéletet fogalmaznak meg a másik csoport tagjaival szemben. Ennél az értékítéletnél egy fokkal erősebb szintet jelentenek az előítéletek, amennyiben nemcsak értékítéletet, hanem egyfajta attitűdöt, hozzáállást is jelentenek (Hidasi 2004, 130). Ez az attitűd negatív hozzáállásban nyilvánul meg, ami azonban nem más, mint rossz feltételezés másokról, más nemzet tagjairól (Ablonczyné 2007). Az attitűd voltaképpen a múltból táplálkozik, hiszen a múlt viszonyulási mintáit fogja egybe (Konczos-Szombathelyi 2008, 58). Sokszor azonban mindezt bizonyíték nélkül, mások elbeszélései és véleményei alapján teszi, hibásan (Ablonczyné 2012).

Amennyiben a sztereotípiák és az előítéletek közötti különbségeket szeretnénk érzékeltetni, akkor azt kell hangsúlyoznunk, hogy míg a sztereotípiák kognitív alapú általánosítások, addig az előítéletek affektív, érzelmi alapú általánosítások, megnyilvánulások (Konczos-Szombathelyi 2008, 59).

A magyar-osztrák kapcsolatok történelmi háttere

A magyar és az osztrák történelem összefonódásáról, majd szétválásáról számos tanulmány, tankönyv, szakkönyv született már. Jelen tanulmánynak nem célja egy átfogó képet adni a két nemzet közös történelméről, csupán azokat a pontokat igyekszik kiemelni, amelyek véleményünk szerint a sztereotípiák és előítéletek kialakulásában szerepet játszhattak.

Az egyik ilyen fontos történelmi eseménynek tekinthető az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, amelyet az osztrák Haynau rémuralma és az azzal együtt járó megtorlások követtek. Mindez a magyar nép osztrákokhoz való negatív viszonyulásához is hozzájárulhatott. Némiképp enyhítette a helyzetet a kiegyezés időszaka, amit újra megváltoztatott az első világháború és az azt követő trianoni békeszerződés. A második világháborúban mindkét nemzet a központi hatalmak közé tartozott – nem feltétlenül önszántából. A második világháborút követően azonban Ausztriát a nagyhatalmak négy zónára osztották, majd tíz évvel később, 1955-ben az ország területi szuverenitást kapott és kinyilvánította semlegességét. Ha ehhez hozzávesszük az 1956-os magyar forradalmat és az 1989-90-es rendszerváltozást, akkor némiképp érthetővé válik a magyarok osztrákokkal szembeni rossz „szájíze” és alkalomadtán negatív viszonyulása. Mindehhez hozzájárul még a

gazdasági fejlődésben bejárt ellentétes út is, amely szintén a „sógorokkal” szembeni lemaradást és negatív szemléletet erősítette.

Sztereotípiák határon innen és túl

A földrajzi közelség és az előző pontban említett történelmi kapcsolatok miatt a magyar-osztrák viszonylatban számos sztereotípiát figyelhetünk meg. Ezek kölcsönösen ambivalens érzések, amelyeket nem csak a közös történelem, hanem a politikai és a személyes vonatkozások és kötődések is módosítanak (nemzetkozikkommunikacio.hu 2012).

A magyarok és osztrákok egymásról és önmagukról alkotott auto- és heterosztereotípiát mutatja a 2. táblázat.

2. táblázat.

Kulturális sztereotípiák határon innen és túl

	Autosztereotípiák	Heterosztereotípiák
Mi	Önkép (hazafias, vendégszerető, büszke, körmönfont, kishitű)	Mi mit gondolunk másokról (pontos, gögös, udvariatlan, lekezelő)
Osztrákok	Mások mit gondolnak rólunk (túlzott nemzeti büszkeség, ravasz, pesszimista, tevékeny, vidám, nagytílű)	X csoport mit gondol Z csoportról (osztrákok a szlovákokról: lopnak, szegények, nacionalisták)

Forrás: Hidasi 2004, Hunyadi 1996 és 1997, James 2003

A táblázatból világosan látszik, hogy mind a magyarok, mind pedig az osztrákok autosztereotípiáiban megjelennek pozitív és negatív sztereotípiák egyaránt. A magyarok pozitívumként emelték ki hazafiasságukat, körmönfontosságukat és vendégszerető mivoltukat, negatívumként értékelik azonban a kishitűségüket. A hazafiasság és a körmönfontosság az osztrákok autosztereotípiáiban viszont már negatívumként jelenik meg, előbbi túlzott nemzeti büszkeségként, utóbbi pedig ravaszágként. A magyarok ravaszágát azonban az osztrákok nemcsak negatívumként értékelték, hanem a szó pozitív értelmében is hangsúlyozták azt. A vidámság és a tevékenység szintén pozitívumként jelenik meg az osztrákok magyarokról alkotott sztereotípiáiban. A magyarok osztrákokról alkotott heterosztereotípiái között elsősorban negatívumokat találhatunk, ami az előző pontban ismertetett történelmi események tudatában nem meglepő. Az egyetlen talán pozitívumként értékelhető dolog a pontosság. A magyarok heterosztereotípiáiban a lekezelés rendre megjelenik az olyan országok esetében, amelyek fejlettebbek, gazdagabbak vagy valamilyen szempontból – például földrajzi fekvés – előnyösebb helyzetben vannak Magyarországnál. Végül, de nem utolsósorban az osztrákok szlovákokról alkotott sztereotípiái negatívabbak a magyarokéhoz viszonyítottan.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy az osztrákok pozitívabb képet festenek a magyarokról, mint a magyarok az osztrákokról, illetve a magyarok az osztrákok szemében a szlovákoknál pozitívabban tűnnek fel – legalábbis, ami a meglévő sztereotípiákat illeti.

A sztereotípiák magyar-osztrák gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatása

Az előző pontban ismertetett sztereotípiákat górcső alá véve, megvizsgáljuk, hogy melyek azok a sztereotípiák, amelyek a kapcsolatok gördülékenységét segítik elő és, melyek azok, amelyek adott esetben a kapcsolatok akadályozói, gátló tényezői lehetnek.

A pozitív sztereotípiák közül mindenképpen a kapcsolatok elősegítésének irányába mutat, hogy az osztrákok a magyarokat tevékenynek és ravasznak tekintik. A szorgalom és a munka iránti elkötelezettség ugyanis nagyra becsült érték az osztrákok szemében, amely a közös munkát megkönnyítő tényező lehet. Ami pedig a ravaszságot illeti, előnyös is lehet, amennyiben a magyar fél harmadik féllel szemben lép fel az osztrák-magyar kapcsolatok közös képviselőjeként. További pozitívumként értékelendő, hogy a magyarok az osztrákokat pontosnak tartják, ami a szállítási határidők, a szerződések betartását garantálja.

Negatívumként kell értékelni azonban azt, hogy az osztrákok a magyarokat nagystílusúak és pesszimistának tartják. Ez a két tulajdonság pedig olykor a gazdasági, üzleti életben a sikeres és eredményes kapcsolatok gátló tényezője lehet. A magyarok pedig az osztrákokról vélekednek úgy, hogy gögősek és lekezelőek, ami az üzleti tárgyalások során negatív hozzáállást is kiválthat, ez pedig a két nemzet közötti interkulturális kommunikációt is befolyásolhatja, miként azt befolyásolják a tudatalattiban működő kulturális sztereotípiák (Konczos-Szombathelyi 2008, 20). Mivel a sztereotípiák miatt erős az érzelmi viszonyulás – legyen szó akár pozitív, akár negatív sztereotípiáról – ez zajforrást jelent a kommunikáció során, ami pedig végső soron félreértésekhez és nézeteltérésekhez vezethet. Itt kell megjegyeznünk, amit már korábban is említettünk, nevezetesen azt, hogy a sztereotípiák használatával kapcsolatos legnagyobb probléma az, ha azt az adott csoport valamennyi tagjára vonatkoztatjuk. Ennek szem előtt tartása és lehetőség szerinti elkerülése az üzleti környezetben különösen fontos, mivel az egyéni beállítódásokat és viselkedési mintákat a nemzeti karakterektől függetlenül kell kezelni. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a sztereotípiák alkalmazása megkönnyíti a bizonytalansági tényezők csökkentését – aminek például a nemzetközi tárgyalások során van jelentős szerepe (Konczos-Szombathelyi 2008, 59) – ugyanakkor azokat fenntartások nélkül kezelni a sikeres és hatékony kapcsolatok érdekében nem tanácsos. A bizonytalansági tényezők csökkentésére kiváló példa a sztereotípiák olyan értelemben történő alkalmazása, hogy például a ravasz magyarokkal az osztrákok szívesebben kötnek írásbeli megállapodást, mint szóbelit.

Összegezve a két nép egymásról alkotott sztereotípiáit azt mondhatjuk, hogy a pozitív sztereotípiák elősegítik, míg a negatív sztereotípiák gyengítik, de adott esetben erősíthetik is a határ menti kapcsolatokat.

Összefoglalás

Jelen tanulmány a sztereotípiák megtévesztő hatásaival, azok görbe tükrével és a határ menti gazdasági kapcsolatokra gyakorolt befolyásával foglalkozott magyar-osztrák viszonylatban. A sztereotípiák és az előítélet fogalmának ismertetését követően megvizsgálta a magyar-osztrák közös történelem néhány „mérőföldkövét” az egymásról alkotott auto- és heterosztereotípiák minél pontosabb megértésének és értelmezésének céljából. Ezt követően megvizsgáltuk, hogy mely sztereotípiák erősítik és melyek gyengítik a gazdasági kapcsolatokat, vagyis azt, hogy üzleti környezetben miként viselkednek a pozitív és negatív sztereotípiák.

Összességében elmondhatjuk, hogy a pozitív sztereotípiák minden esetben hozzájárulnak a határ menti gazdasági kapcsolatok sikeréhez, a negatív sztereotípiák hatása pedig az alkalmazásuk módjától függ. Amennyiben a bizonytalansági tényezők csökkentésére, nem pedig erős negatív viszonyulás kifejezésére használjuk őket, akkor végső soron pozitívumként

hatnak az üzleti környezetben. Kiemelendő azonban, hogy ezeket a negatív sztereotípiákat minden esetben fenntartásokkal kell kezelni és az adott személy hozzáállásától függően kell értelmezni őket.

Irodalomjegyzék

- Ablonczyné M. L. (2007): Kulturális attitűdvizsgálat. In: Lőrincz I. (szerk.): *Értékkörzés és teremtés – Apáczai-Napok 2007: Tanulmánykötet*. NYME Apáczai Csere János Kar, Győr, 290-296.
- Ablonczyné M. L. (2012): Kulturális utalások. In: Horváthné M. K., Sciacovelli, A. D. (szerk.): *Határsávok*. Savaria University Press, Szombathely, 5-15.
- Allport, G. W. (1999): *Az előítélet*. Osiris, Budapest
- Hidasi J. (2004): *Interkulturális kommunikáció*. Scolar, Budapest
- Hunyadi Gy. (1996): *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hunyadi Gy. (1997): A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre. *Új Pedagógiai Szemle*, 10., 45-58.
- James, L. (2003): *Miért nem bírjuk az osztrákokat?* Pannonica Kiadó, Budapest
- Konczos-Szombathelyi M. (2008): *Kommunikáló kultúrák. A tőketelepítés nyelvi és kulturális infrastruktúrája, avagy a kultúraközi kommunikáció néhány aspektusa*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Malota Erzsébet (2003): *Fogyasztói etnocentrizmus. A sztereotípiák, az etnocentrizmus és az ország eredet imázs hatása a hazai és a külföldi termékek megítélésére*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/malota_erszebet.pdf Letöltés ideje: 2012. máj. 5.
- <http://www.nemzetkozi-kommunikacio.hu/index.php/ausztria.html> Letöltés ideje: 2012. máj. 12.